

Piotr Goniszewski, Cezary Korzec, Jarosław Nowaszczuk, Stanisław Rosik, Michał Sołomieniuk

PROJEKT *BIBLIA OTTONA Z BAMBERGU* – RAPORT

Biblia Ottona z Bambergu (BOB) jest projektem badawczym prowadzonym przez naukowców: historyków i biblistów z Instytutu Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego oraz specjalistów od starodruków z Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Projekt jest realizowany w ramach szerszego działania badawczo-edukacyjnego: *Chrzest Pomorza w dziejach Polski i Europy – Jubileusz 900-lecia*, którego realizatorem są następujące instytucje naukowe: Instytutu Nauk Teologicznych i Instytutu Historii Uniwersytetu Szczecińskiego oraz Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk¹.

Celem BOB jest odtworzenie „środowiska biblijnego” działalności misyjnej żyjącego w latach 1160 do 1139 roku Ottona z Bambergu. W trakcie przypadającej na pierwsze dziesięciolecie dwunastego wieku jego posługi biskupiej w diecezji bamberskiej za namową polskiego władcy Bolesława Krzywoustego odbył w dwie wyprawy misyjne: pierwszą w latach 1124 -1125, drugą w roku 1128 na tereny Pomorza. Na trasie jego pierwszej wyprawy misyjnej znalazło się wiele miejscowości, wśród których ze względu na znaczenie należy wymienić: Pyrzyce, Wolin, Szczecin. Trasa drugiej wyprawy obejmowała przede wszystkim tereny zamieszkałe przez Pomorzanie po lewej stronie Odry, biskup Otto był między innymi w Dymin, Uznam, Choćków Wołogoszcz i w innych miejscowościach. Jego działalność zaowocowała chrztemi licznych pogańskich Pomorzanie i przede wszystkim ustanowieniem ośrodków życia i kultu chrześcijańskiego. Za jej przyczyną Pomorzanie zostali włączeni w krąg kultury chrześcijańskiej, a misjonarzowi z Bambergu przypisano tytuł „Apostoła Pomorzanie”.

Pojęcie „środowiska biblijnego” na tym etapie projektu jest rozumiane szeroko i obejmuje: formy tekstu biblijnego, z którego korzystał Otton i sposoby korzystania z niego w jego posłudze misyjnej, przede wszystkim, z powodu braku źródeł tj. pism Ottona, które mogłyby świadczyć o miejscu Biblii w jego koncepcji misji prowadzonej na Pomorzanie Zachodnim, uwaga zespołu skierowała się na „środowisko biblijne” rozumiane jako znaczenie Biblii w kulturze religijnej przełomu XI i XII wieku. Zakres geograficzny projektu został wyznaczony miejscami związanymi z życiem Ottona. Stąd w ramach projektu zaplanowana

---

¹ [Chrzest Pomorza w dziejach Polski i Europy: jubileusz 900-lecia - Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego](#) [dostęp 10.12.2022].

kwerendy archiwalne w miejscach z nim związanych: Bambergiem, Gnieznem, Płockiem, Szczecinem.

Projekt rozpoczęty późną wiosną roku 2022 miał wyznaczony termin zakończenia fazy wstępnej na grudzień 2022 roku. Jako formę jej upublicznienia ustalono raport z badań, w skład którego wchodziły raporty cząstkowe uczestników projektu. W tym czasie uczestnicy projektu odbyli kwerendy biblioteczne i archiwalne oraz studium literatury przedmiotu².

Księgi do sprawowania liturgii Słowa i rękopisy biblijne do I połowy XII wieku ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie

Michał Sołomieniuk / Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

Otton z Bambergu, urodzony ok. roku 1060, miał w wieku mniej więcej 20 lat przybyć do Gniezna w orszaku opata Henryka z Wülzburga i pozostać na dłużej w Polsce. W Gnieźnie miał prowadzić szkołę katedralną, następnie znalazł się na dworze księcia Władysława Hermana w Płocku. Pierwszy pobyt Ottona w Polsce trwał około dekady. Po raz drugi Otton trafił do Polski już jako arcybiskup, po ponad 20-letnich rządach w Bambergu. Miało to miejsce w roku 1124. Przybył wtedy do Gniezna na zaproszenie księcia Bolesława Krzywoustego i z Gniezna wyruszył na misję na Pomorze Zachodnie. Dwukrotny pobyt świętego Ottona w Gnieźnie każe przyrzeć się gnieźnieńskim rękopisom datowanym nie później, niż na połowę XII wieku, zawierającym tekst Biblii, oraz księgom, zawierającym teksty do sprawowania liturgii Słowa. Zbiory te zostały powierzone 1960 roku wraz z całą Biblioteką Katedralną pieczy Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie.

1. Kodeksy biblijne oraz księgi do sprawowania liturgii Słowa

Z omawianego okresu znajdują się w Gnieźnie następujące rękopisy, wszystkie w języku łacińskim i spisane na pergaminie:

- Ms 1: Evangelarium z przełomu VIII/IX wieku, liczące 151 kart / MSPL³ 10;
- Ms 600: Evangelistarium z połowy XI wieku – a właściwie niewielki fragment tej księgi, liczący tylko 6 kart / MSPL 885;
- Ms 1a: Evangelistarium z trzeciej lub czwartej ćwierci XI wieku, liczące 111 kart i zwane Złotym Kodeksem gnieźnieńskim / MSPL 11;

---

² [Zespoły badawcze - Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego](#) [dostęp: 10.12.2022].

³ MSPL oznacza numer w internetowym katalogu polskich rękopisów średniowiecznych, umieszczonym na stronie www.manuscripta.pl.

- Ms 149: tzw. Missale plenarium z przełomu XI/XII wieku, liczące 272 kart + 4 karty ochronne z przodu i 2 z tyłu / MSPL 678;
- Ms 67: Lectionarium z początku XII wieku, liczące 157 kart + 2 karty ochronne z przodu i 2 z tyłu / MSPL 656.

Wszystkie wymienione manuskrypty mają swoje opisy katalogowe w powstałym 40 lat temu „Katalogu rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie” autorstwa siostry dr Jadwigi Rył, wydanym w dwu kolejnych numerach półrocznika „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”⁴. Poza ostatnim manuskryptem, wszystkie inne doczekały się przynajmniej jednej publikacji naukowej na swój temat.

1.1 Ewangeliarz zw. karolińskim

Rękopis ten był przedmiotem badań naukowych ks. prof. Feliksa Gryglewicza, który poświęcił mu artykuł anglojęzyczny⁵ oraz ks. dra Bogdana Bolza, który poświęcił mu dwa niewielkie, ale ważne naukowo artykuły, oba zamieszczone w „Studiach Źródłoznawczych”.

Ksiądz Gryglewicz zajął się samym testem ewangelii. Porównał przy tym niektóre warianty ewangeliarza gnieźnieńskiego z tekstami Wulgaty z połowy IX wieku i doszedł do wniosku, że kodeks z Gniezna powstał wcześniej, niż one, ponieważ posiada poprawniejszą redakcję tekstu.

Pierwszy z artykułów ks. Bolza ukazał się w tomie XII „Studiów Źródłoznawczych” i był poświęcony najstarszemu kalendarzowi w rękopisach gnieźnieńskich, mieszczącemu się właśnie w omawianym kodeksie⁶. Dokładniej rzecz ujmując chodzi o *Capitulare evangeliorum*, które towarzyszyło ewangeliarzom, by ułatwić ich używanie w mszalnej liturgii Słowa. Posiadało ono wszelkie cechy kalendarza. Przy okazji analizy kalendarza liturgicznego autor skrótowo opisuje merytoryczną zawartość kodeksu; przedkłada też analizę paleograficzną, ale nie całego kodeksu, a jedynie omawianego w nim *Capitulare evangeliorum*. Według analiz księdza Bolza kodeks ten jest „świadkiem kultu sprawowanego przez papieża i to na terenie samego Rzymu. (...) nie wprowadzono do niego zmian, nie dopisano uroczystości lokalnych, nie uwzględniono nowości narastających w średniowieczu liturgii. (...) [kodeks ten]

⁴ J. Rył, *Katalog rękopisów Biblioteki katedralnej w Gnieźnie*, ABMK 45 (1982) s. 7-201. W tej części znajdują się interesujące nas opisy katalogowe; część druga zawiera opisy rękopisów z zespołu seminaryjnego; pośród których nie ma manuskryptów z tak wczesnego okresu.

⁵ Por. F. Gryglewicz, *The St. Adalbert Codex of the Gospels*, „New Testament Studies” 11 (1963) s. 256-278.

⁶ Por. *Najstarszy kalendarz w rękopisach gnieźnieńskich: MS 1 z roku około 800*, SZ 12 (1967) s. 23-38.

jest niepodważalnym świadkiem, iż obok źródeł nadreńskich i bawarskich do Polski docierały też wpływy czysto rzymskie, i to znacznie od tamtych wcześniejsze”⁷.

Drugi artykuł księdza Bolza dotyczył zapisek marginalnych w badanym kodeksie⁸. Są one rozrzucone na marginesach 73 kart w tej części kodeksu, która zawiera tekst czterech ewangelii i znajdują się „w towarzystwie” not konkordacyjnych. Zostały umieszczone już po zakończeniu pracy nad ewangeliarzem. Zapiski marginalne, o których mowa, zapisano po łacinie, ale większość liter pod względem paleograficznym sporządzono pismem (*Schriftart*) u nas nieznanym. Wszystkie zapiski wyszły spod ręki tego samego skryby. Uczony widzi w nich przykład majuskuły vel półuncjały irlandzkiej, stosowanej między VII a IX wiekiem. Irlandzkie pochodzenie tych tekstów potwierdzałyby również tamtejsze błędy wymowy.

1.2 Codex pretiosus.

Kolejny chronologicznie zabytek rękopiśmienny to sześć kart ewangelistarza z połowy XI wieku, o sygnaturze BK Ms 600. Zabytek ten został nazwany przez s. Jadwigę Rył *Codex pretiosus*⁹. Przez przynajmniej 200 lat stanowił on dodatek do Złotego Kodeksu gnieźnieńskiego jako jego pierwsza składka. Umieszczenie go w tym miejscu tłumaczy się tym, że wiele ewangelistarzy, przed pierwszym obchodem liturgicznym, miało tekst z genealogią Pana Jezusa z ewangelii św. Mateusza. Przy obchodach liturgicznych, przy których należało odczytać tę perykopę, „wracano” do pierwszej składki. Odwołanie do Mateuszowej genealogii znajduje się także w Złotym Kodeksie, jednak w oryginale nie posiadał on kart z zapisem tejże genealogii. Prawdopodobnie skorzystano z zachowanego szczątkowo innego ewangelistarza i dołączono zeń genealogię przy przeoprawianiu kodeksu w II połowie XVI wieku lub w wieku XVIII. W roku 1979, podczas przygotowań do wykonania „fac simile” Złotego Kodeksu, obcą składkę usunięto z kodeksu i nadano jej osobną sygnaturę. Oryginalnie był to kwaternion; obecnie brakuje w nim środkowych dwóch kart. Poza kartą 1v składka jest zapisana minuskułą romańską; do zapisu użyto złota malarskiego. Charakterystyczny jest fakt użycia zawsze majuskulnego „Z”, i to nawet w środku wyrazu. Do k. 3r jest zapisany tekst początku Ewangelii św. Mateusza; od k. 3v natomiast niepełny tekst perykopy na Niedzielę Palmową (z Mt 26). Teksty ewangelijne ujęte są w niepowtarzające się bordiury. Postulatem badawczym wobec tego rękopisu jest jego analiza paleograficzna, która mogłaby wskazać „spokrewnione” z nim inne kodeksy oraz pomóc w dokładniejszej dacie zachowanego fragmentu ewangelistarza.

1.3. Codex aureus Gnesnensis

---

⁷ Bolz, *Najstarszy kalendarz*, s. 37.

⁸ B. Bolz, *Irlandzkie zapiski marginesowe w gnieźnieńskim kodeksie MS 1*, SŻ 17 (1972) s. 51-66.

⁹ J. Rył, *Nieznanym Złoty kodeks Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, „Studia Gnesnensia” 5 (1979-1980) s. 323-327.

Zdecydowanie największą dumą Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie jest ewangelistarz – złoty kodeks gnieźnieński. Prof. Jacek Soszyński tak charakteryzuje ten zabytek: „Złoty Kodeks Gnieźnieński (...) jest późno jedenastowiecznym produktem skryptorium południowoniemieckiego. To ewangelistarz, czyli dosyć często spotykana w zbiorach średniowiecznych księga liturgiczna zawierająca perykopy ewangelijne czytane w trakcie mszy. O wyjątkowej roli tego zabytku w historii archikatedry gnieźnieńskiej zdecydowała nie tyle jej zawartość, ile cechy artystyczne. Księga ta jest wykonana niebywale wystawnie. Przepisano ją złotego koloru liternictwem na pergaminie i wyposażono w bogate zdobnictwo, na które składają się wspaniałe inicjały, liczne miniatury i fantazyjne bordiury okalające wszystkie strony. Nic dziwnego, że wyjmowana ze skarbca katedralnego tylko na szczególne okazje, przez całe stulecia czczona była jako księga zupełnie wyjątkowa. Legenda uczyniła z niej dar patrona archidiecezji św. Wojciecha”¹⁰. Księga ta doczekała się w roku 2012 pełnej konserwacji, wykonanej przez wykładowców UMK z ówczesnego Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry. Różnice między powierzchniami oczyszczonymi a nieoczyszczonymi widać na niektórych stronach, ponieważ w kilku miejscach pozostawiono tzw. świadka, czyli niewielki, nieoczyszczony fragment marginesu. Na przestrzeni około trzydziestu lat zabytek doczekał się dwóch różnych edycji fototypicznych wraz z towarzyszącymi mu tekstami naukowymi. Edycja z lat 80-tych ubiegłego wieku została opatrzona komentarzem naukowym ks. prof. Tadeusza Dobrzeńckiego¹¹, natomiast edycja z roku 2016 zawiera monografię wieloautorską i interdyscyplinarną, przy której pracowali specjaliści z dziedziny historii, historii sztuki, paleografii, konserwacji zabytków¹². Warto dodać, że książka z roku 2016 jest w całości dwujęzyczna, polsko-angielska. Złoty kodeks został wpisany w roku 2014 na Polską Listę Krajową programu UNESCO „Pamięć świata”.

1.4. Missale plenarium

Niewiele późniejszym zabytkiem jest tzw. *Missale plenarium* oznaczone sygnaturą BK Ms 149. W rzeczywistości jest to raczej *missale compositum*, czyli składa się ono z ksiąg liturgicznych opracowanych wspólnie, ale nieodpowiadających sobie pod względem kalendarza liturgicznego. Mszał składa się z następujących części: (1) *ordo Romanus antiquus*, (2) kalendarz, (3) *Antiphonale Missarum*, (4) *Prosarium*, (5) *Sacramentarium*, (6) *Lectionarium*. Z punktu widzenia liturgii słowa ważna jest ostatnia część, w której znajdują się czytania (wraz

---

¹⁰ J. Soszyński, *Recenzja: Ewangelistarz. Złoty kodeks gnieźnieński / Evangelistary: The Gniezno Golden Codex, red. nauk. Michał Sołomieniuk, Wydawnictwo M, Kraków 2016, ss. 798, ilustr., „Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki” 28 (2019) 1, s. 249-250.*

¹¹ T. Dobrzeńcki, *Codex aureus Gnesnensis. Commentarii*, Warszawa 1988.

¹² M. Sołomieniuk (red.), *Złoty kodeks gnieźnieński / Evangelistary: The Gniezno Golden Codex*, Kraków 2016.

z ewangelią) na główne święta, *Commune sanctorum* (teksty wspólne o świętych) i *missae votivae*¹³. Pół wieku temu wyszła anglojęzyczna monografia tego zabytku, autorstwa Krzysztofa Biegańskiego (muzykologa) i Jerzego Woronczaka (historyka mediewisty). Towarzyszyła jej jednokolorowa edycja zabytku. Mimo niezwykle wysokiego poziomu merytorycznego tej pracy, należałoby ponownie podjąć studia muzykologiczne nad opisywanym zabytkiem, wydać go fototypicznie z zastosowaniem współczesnych technik reprografii, a także rozwinąć studium paleograficzne i liturgioznawcze. Małym przyczynkiem do tych badań będzie artykuł, który właśnie teraz ukazuje się w monografii wieloautorskiej pt. *Textus, pictura, musica. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*¹⁴.

1.5. Lekcjonarz

Nie doczekał się jeszcze opracowania naukowego lekcjonarz z początku XII wieku, oznaczony sygnaturą BK Ms 67. Obecnie pracuje nad nim naukowo autor niniejszego przedłożenia. Lekcjonarz zawiera 282 obchody liturgiczne. Wstępna analiza merytoryczna ujawnia liczne pomyłki w nazewnictwie ksiąg biblijnych, z których są zaczerpnięte czytania.

2. Fragmenty rękopiśmienne

Ponadto w zasobie archiwum znajdują się fragmenty rękopisów, zawierających teksty biblijne, spisane po łacinie na pergaminie:

- Fragm. 19: fragment ewangelii św. Łukasza z IX wieku;
- Fragm 24: fragment psalmu 77 z przełomu XI/XII wieku;
- Fragm 12: fragment księgi Ezechiela z XII wieku;
- Fragm 18: fragment księgi Ezechiela z XII wieku;
- Fragm 20: fragment Księgi Kapłańskiej z XII wieku
- Fragm 77: fragment lekcjonarza z XII wieku (Łk 17, 30–31; 1 Kor 13, 1–2; 1 Kor 13, 11; Łk 18, 32–33).

Fragmenty te nie były jeszcze przedmiotem analiz naukowych.

---

¹³ Por. Dobrzeniecki, *Codex aureus*, s. 120.

¹⁴ M. Sołomieniuk, *Ewangelistarze grupy Kodeksu Wyszehradzkiego i missale plenarium z Gniezna: liturgioznawcza analiza porównawcza*, w: M. Jakubek-Raczkowska, M. Czyżak (red.), *Textus, pictura, musica. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, Toruń 2022, s. 11-60.

3. Komentarze biblijne

Dodatkowo z omawianego okresu w zasobie znajdują się następujące kodeksy i fragmenty rękopiśmienne, zawierające komentarze biblijne:

- Ms 4: Expositio beati Hieronymi in Daniele et Osee (et Joel) prophetas - z XII wieku / MSPL 389
- Fragm 16: Remigius Augustodunensis, Explanatio in 1 Cor.; Augustinus, Sermones - z XII wieku;
- Fragm 1: Haymo Halberstatensis, Homilia XCIV [nonagesima quarta]; Alcuinus, Commentaria in sancti Ioannis Evangelium – z XII wieku.

Te komentarze biblijne również nie były przedmiotem analiz naukowych.

Powyższe zestawienie pokazuje, jak wiele jest jeszcze do zrobienia w samym tylko Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie pod względem badań nad rękopisami biblijnymi, rękopisami do liturgii Słowa oraz komentarzami biblijnymi. Dopiero po wykonaniu tej pracy będzie można odpowiedzieć na tytułowe pytanie: Jaką Biblię mógł czytać św. Otton z Bambergu w Gnieźnie?

Biblia w dwunastowiecznych żywotach Ottonowych

Cezary Korzec / Uniwersytet Szczeciński

Trzy dwunastowieczne żywoty, ogłoszonego w roku 1189 świętym, biskupa bamberskiego Ottona powstały na przestrzeni około dwudziestu lat po jego śmierci (r. 1139): *Vita Prieflingensis* (lata powstania 1139-46; od tego miejsca skrót VP), Ebo, *Vita Ottonis* (lata 1151-59; od tego miejsca Ebo) i Herbord, *Dialogus de vita Ottonis* (lata 1158-60; od tego miejsca Herb.)¹⁵. Dzieła łączy tematyka, bliskość chronologiczna, geograficzna, Bamberg i położone w odległości ok. 150 km opactwo benedyktyńskie Prüfening (współcześnie część Ratyzbony), oraz środowisko społeczno-religijne, ich autorami są mnisi benedyktyńscy¹⁶. Każdy z żywotów składa się z trzech ksiąg, w których według modelu średniowiecznego żywotopisarstwa zostało przedstawione życie Ottona. Co jest charakterystyczne każdy z żywotów dwie z trzech ksiąg:

---

¹⁵ W przygotowaniu raportu posłużono się wydaniem krytycznym, które zostały przygotowane przez Jan Wikarjaka i Kazmierza Limana oraz ukazały się w serii *Monumenta Poloniae Historica* (MPH): *Św. Ottona biskupa bamberskiego żywot z Prüfening*, MPH VII/1, Warszawa 1966, *Ebo, Żywot św. Ottona biskupa bamberskiego*, MPH VII/2, Warszawa 1968, *Herbord, Dialog ożyciu św. Ottona biskupa bamberskiego*, MPH VII/3, Warszawa 1974.

¹⁶ Więcej na temat bamberskiego kontekstu powstania żywotów zob. Ebo, s. VI-IX; Herb., s. IX-X. Współcześnie archeologiczną dokumentację rozwoju miasta w okresie XI/XII wieku przedstawił S. Pfaffenberger, *Bamberg zu Beginn des 12. Jahrhunderts – das Zeitalter Bischof Ottos I. aus archäologischer Sicht*, w: M. Rębkowski, S. Rosik, *Biskup Otton z Bambergu i jego świat*, Wrocław 2018, s. 157-185.

drugą i trzecią, dedykuje wydarzeniom związanym z pomorskimi wyprawami misyjnymi biskupa bamberskiego¹⁷.

Dzieła powstają w okresie rozbudzonych dążeń misyjnych, kiedy ideałem doskonałości staje się już nie klasztorna asceza, o czym pierwszy z Ottonowych hagiografów zresztą nie wspomina, ile czynna praca nad rozszerzaniem wiary chrześcijańskiej¹⁸. Idea pracy misyjnej, aktywnej walki ze złem uosobionym w pogańskich Pomorzanach, tak dalece miała przeniknąć umysł Ottona, że ten zgodnie zresztą z żywotopisarskim formularzem, gotów jest dać za wiarę życie, a nawet niemal umyślnie szukać śmierci w nadziei, że uzyska upragnioną palmę męczeństwa (por. *VP* II 8)¹⁹. Ta kluczowa idea pierwszego z żywotów Ottona została przejęta przez dwa pozostałe dzieła. Autorzy żywotów są zgodni nie tylko na poziomie idei. Pierwszy z żywotów mimo właściwej średniowiecznym hagiografom pragmatyki umoralniającej dzięki oparciu relacji na znanych z nieodległej przeszłości wydarzeniach, czyni z *VP* źródło do poznania misyjnej działalności biskupa z Bambergu. Żywot ukazuje świadome nawiązania do kanonów historiografii i biografii odnoszonej do osób współczesnych, stąd daleko mu do utworów typu legendarnego, mających za cel „zbudowanie dusz”. Poprzez świadome oparcie przez dwóch kolejnych hagiografów Ottonowych: Ebona i Herborda swoich żywotów na *VP* charakterystyka ta ujawnia się także w ich dziełach²⁰.

Wszyscy trzej, nie tylko ze względu na zależność dwóch kolejnych od pierwszego, w korzystaniu z Biblii okazują się ludźmi swojego czasu: Biblia kształtuje ich sposób rozumienia otaczającego świata. W sposobie nawiązywania do niej są wierni swojemu środowisku społeczno-religijnemu: rytm życia klasztoru benedyktyńskiego był wyznaczany modlitwą czerpaną w znacznej części z Księgi Psalmów. Przy tym każdy z nich pozostaje oryginalny w tworzeniu swojego żywota przyszłego świętego biskupa i w manifestowaniu w dziele własnej erudycji biblijnej.

Biblia w Vita Prieflingensis

VP jest pierwszym dojrzałym wyrazem twórczości literackiej poświęconej biskupowi Ottonowi, a rozwijanej w klasztorach benedyktyńskich w Prüfening i w Bambergu. Powodów jego spisania, odnosi się to także do dwóch pozostałych żywotów, nie należy upatrywać jedynie

---

¹⁷ Działalność misyjna Ottona z Bambergu na Pomorzu w latach 1124-25 i w roku 1128 doczekała się już wielu opracowań. Jej ostatnie przeglądowe ujęcie znajduje się w monografii G. Wejmana, *Biskup Otton z Bambergu w przestrzeni pomorskiego Kościoła*, Szczecin 2022, s. 54-112.

¹⁸ Szczegółowo ideał świętość w pierwszym z żywotów analizuje M. Starbowski, *Aksjmosfera świętości w Żywocie z Prüfening Ottona z Bambergu*, w: M. Rębkowski, S. Rosik, *Biskup Otton z Bambergu i jego świat*, Wrocław 2018, s. 53-69 (tu s. 60-66).

¹⁹ Por. *VP*, s. XVIII.

²⁰ Por. *VP*, s. VII.

w inicjatywie jednostki, która mimo usilnych starań badaczy pozostaje anonimowa, lub w pragnieniu szerszej społeczności inspirowanej dewocyjnymi założeniami właściwymi żywotopisarstwu średniowiecznemu. Dziś także nie da się utrzymać tezy, że za pierwszą i jedyną przyczynę powstania dzieła należy uznać dążność kręgów odpowiedzialnych za powstanie tego żywota, jaki dwóch pozostałych, do kanonizacji biskupa, gdyż stanowi to tłumaczenie przyczyn przez skutek²¹. Raczej wskazywać tu trzeba na społeczną motywację tego przedsięwzięcia, skoro nie twórczość wywołała kult, lecz odwrotnie, ona jest wynikiem kultu, nie rozumianego dewocyjnie, ale jako świadectwa o wydarzeniu nawrócenia Pomorzán za sprawą misji biskupa Ottona z Bambergu²².

Napisany zrytmizowaną prozą pierwszy z żywotów charakteryzuje znaczne nasycenie wyrażeniami biblijnymi, co przynależało do średniowiecznej erudycji, a miało swoje źródło w kształtowaniu moralnych i estetycznych poglądów tego czasu w oparciu o Biblię. Stąd w *VP*, jako owoc codziennego brewiarzowego oficjum, znajdują się wersety biblijne lub ich fragmenty czy też pojęcia. Ich obecność odnotowuje się w każdej z form literackich tworzących żywot: opisach, narracyjnych, mowach i dialogach. W tych ostatnich można je odnaleźć nawet wypowiedziach pogan (por. II 9, 15; III 8, 10, 12). Przekształcenia, którym poddano niekiedy wersety biblijnej, wskazują na pewną samodzielnie w korzystaniu z Biblii. Za jej znak należy uznać też pewną charakterystykę ilościową. O ile ze względu na występowanie podobnych zwrotów i myśli zarówno w Starym, jak i Nowym Testamencie, trudno rozstrzygnąć, czy zapożyczenia ze Starego Testamentu, z widoczną preferencją Księgi Psalmów²³, przeważają nad zapożyczeniami z Nowego. O tyle w nawiązaniach do Nowego pojawia się prawidłowość: autor dzieła zdradza predylekcję do Ewangelii w św. Marka, która w średniowiecznych księgach liturgicznych zdecydowanie rzadziej jest czytana niż pozostałe²⁴.

Biblia w Vita Ottonis Ebona

Znajomość Biblii i stopień jej wykorzystania przez Ebona, dwunastowiecznego mnicha benedyktyńskiego z opactwa na wzgórzu św. Michała w Bambergu, autora drugiego z żywotów Ottonowych, wynika z codziennego oficjum zakonnego. Dydaktyzm w odwoływaniu się do Biblii, tak charakterystyczny dla jego epoki, nie przyjmuje w żywocie formy wyraźnych pouczeń. Ebon preferuje znany estetyce średniowiecznej egzemplaryzm, oferując aluzyjne, ale

---

²¹ Por. *VP*, s. XI.

²² Tezę o takiej naturze nie tylko pierwszego żywotów ale także i pozostałych postawił szeroko omówił S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010.

²³ Przywiązanie do tej księgi biblijnej ze strony autora *VP* ujawnia się też w sferze aksjologicznej. Por. Starbowski, *Aksjosphera świętości w Żywocie z Prüfening Ottona z Bambergu*, s. 59.

²⁴ Por. *VP*, s. XII.

dla przygotowanego czytelnika uchwytne, nawiązanie do faktów i postaci wzmiankowanych w Starym i Nowym Testamencie: Józefa (*Ebo* I 3, 20), Pawła / Saula (*Ebo* II 9), Rahab (*Ebo* III 7), Salomona (*Ebo* III 9) i innych. W wielu miejscach zapowiada odwołanie do treści biblijnych: *scriptum namque est; ut scripta loquitur* lub podobne (I 5, 11; II 3, 17, 19, 20, 23, 26). Czasami wprost wskazuje biblijne umiejscowienie cytowanego tekstu np.: *sicut in libro Levitici legitur* (*Ebo* I 21) czy *ut in Daniele propheta legimus* (*Ebo* III 10, a także inne podobne miejsca: I 7, 9, 20, 21; II 3, 12, 18; III 10, 23, 24). Jednak w zdecydowanej większości wypadków tego nie anonsuje wtapiając we własny tekst krótsze lub nieco dłuższe wyrażenia biblijne. Co sprawia, że jak w pierwszym z żywotów niekiedy nawet pogańscy (!) kapłani, lub w ogóle poganie, przemawiają językiem Pisma św. (np. *Ebo* II 1; III 1, 16, 20)²⁵.

Analiza ilościowa ujawnia prawidłowość polegającą na liczebnym uprzywilejowaniu Księgi Psalmów. Z Nowego Testamentu, z którego Ebon korzysta częściej niż ze Starego, przeważają wersety zaczerpnięte z Ewangelii, przy czym uderza tu znaczenie mniejsza liczba zapożyczeń z Ewangelii wg. św. Marka niż w *VP*. Dość często posiłkuje się zwrotami z listów św. Pawła (np.: *Ebo* I 20 – Ef 4,22; II 17 – 2Tm 4,6; III 4 – Rz 15,20; III 19 – 1Kor 2,22).

Cytaty biblijne występują nierównomiernie (mniej jest ich w I księdze przedstawiającej fundacyjną działalność świętego, natomiast z różnym natężeniem występują one w księdze II i III, opisujących przebieg pomorskich wydarzeń). Tam, gdzie Ebo cytował tekst Biblii, przytaczał go najczęściej zgodnie z Wulgatą, ale w miejscach, w których odwoływał się do frazeologii biblijnej nie zapowiadając tego, postępował swobodniej, wypełniając nią całe zdania lub znaczną ich część (I 2: *Sic bona arbor*; I 5 i II 3: *Scriptum quippe est*; I 20: *Aderat tempus*; II 20: *Sicque dolor eius*). Przesycenie utworu słownictwem biblijnym, jak i wyrażeniami z języka kościelnego, ma swoje źródło w bliskim kontakcie z księgami liturgicznymi (*Missale Romanum, Breviarium Romanum, Rituale Romanum*).

Biblijny koloryt słownictwa drugiego z żywotów, właściwy łacinie średniowiecznej, uwidoczni się także w posługiwaniu się terminami greckimi, przyjętymi głównie z Pisma św. W utworze można dostrzec kilka anachronizmów (*chlamida, drachma*; por. II 13) i osobliwych wyrażen (*rescellus, guerra, francisca, framea*; I 6; II 14, 16; III 18).

Biblia w *Dialogus de vita Ottonis* Herborda

Dzieło Herborda jest wyrazem cementowania się literackiej tradycji żywotów Ottonowych w monastycznej społeczności benedyktynów bamberskich, zapoczątkowanej przez *Vita Priefligensis* i mającej swoje przedłużenie *Vita Ottonis* Ebona. Także i ten żywot, podobnie jak

---

²⁵ Por. *Ebo*, s. X.

dwa poprzednie, uwarunkowany jest społecznie: mającym swój początek w pierwszych dziesięciolecia dwunastego wieku fermentem i związanym z nim dyskusjami wewnątrz klasztorów benedyktyńskich dotyczącymi formy życia zakonnego i konieczność jego reformy. Św. Otton zakładając liczne fundacje i regulując ich życie w tej sprawie stawał się ważnym punktem odniesienia²⁶.

W ilości nawiązań do Biblii: bezpośrednich czy pośrednich dzieło Herborda przekracza znaczenie klasyczny średniowieczny sztafaż, czyniąc to niemal na wszystkich swoich kartach. Jest to wynikiem zarówno z profesji pisarza, codziennej lektury Pisma Świętego, jak i z funkcji scholastyka sprawowanej przez autora. W *Herb.* znajdują się przykłady dosłownego zapożyczenia całych wersetów, mające za cel wsparcie wywodów teologicznych, a przy tym wypełniające niekiedy pełną całość myślową (por. np. kazanie Ottonowe, II 18). Wśród bezpośrednich nawiązań znajdują się także adaptacje pojedynczych zdań, wersetów a nawet kilku wyrazów, które służą innym, nie do końca jasnym, celom niż te teologiczne. W dziele nie brakuje przykładów naśladownictwa biblijnych zwrotów cytowanych raz bardziej wiernie, a innym razem trawestowanych, odnosi się to także do tekstów biblijnych cytowanych wielokrotnie (np. II 42; III 10, 24)²⁷. Mniej lub bardziej czytelne ślady powoływania się na Pismo Święte rozsiane są po całym utworze, por. np.: I 18, 20, 32, 40, 42; II proh., 19, 24, 35, 37; III 5, 12, 16, 29, 36. Ciekawym tego przykładem jest chorografia Pomorza kształtowana na wzór opisu biblijnej ziemi obiecanej (II 1, 4, 11), która autor zamyka cytatem z Ps 118(117), 23: *Przez Pana stało się to i jest cudem w oczach naszych*.

W odróżnieniu od wcześniejszych żywotów mimo znacznego czerpania z frazeologii biblijnej autor *Dialogus* jest bardziej krytyczny i nie wkłada wersetów biblijnych w usta pogańskich Pomorzan (por. jednak II 23; III 4 zbliżenie do frazeologii biblijnej; II 36). Istnieje także werbalna w tym zakresie zależność od poprzedników, gdyż pewne wersety spotyka się w podobnej sytuacji lub wręcz na tym samym miejscu co np. u Ebona (por. *Herb.* III 9 = *Ebo* III 12; *Herb.* III 14 = *Ebo* III 16).

Badania na biblijną erudycją autorów dwunastowiecznych żywotów Ottonowych wskazują na ich głębokie zakorzenienie w kulturze swojego czasu. Stąd ich duża sprawność we włączeniu Biblii w swojej narracje zmierzające przeciw do przedstawienia dwunastowiecznej misji pomorskiej biskupa Ottona. Ottonowi żywotopisarze nie tylko znają Biblię, w formie jaka

---

²⁶ Dokumentację archeologiczną działalności fundacyjnej Ottona na terenie Bambergu przedstawia i omawia Pfaffenberger, *Bamberg zu Beginn des 12. Jahrhunderts – das Zeitalter Bischof Ottos I. aus archäologischer Sicht*, s. 172-180.

²⁷ Por. *Herb.*, s. XII.

była powszechnie dostępna w ich czasie i środowisku, ale także aktualizują ją na sposób właściwy swojej epoce. Mimo tej zależności tworzą dzieła oryginalne nie tylko ze względu na hagiograficzny wybór postaci do ich czasów nieopracowanej literacko, ale przede wszystkim ze względu na wspomnianą już wielokrotnie intencję społeczną swoich dzieł. W przypadku dalszych badań nad biblijnym aspektem dwunastowiecznych żywotów Ottona z Bambergu należałoby ten aspekt relacji pomiędzy rozumieniem Biblii a aktualną sytuacją społeczną interpretującej ją wspólnoty pogłębić.

Biblijne motywy i wzorce teologicznej interpretacji dziejów w hagiografii św. Ottona z Bambergu (XII w.)

Stanisław Rosik / Uniwersytet Wrocławski

Hagiografia św. Ottona z Bambergu (zm. 1139), której trzon stanowią trzy żywoty – anonimowa *Vita Prieflingensis*²⁸ oraz dzieła autorów z Michelsbergu: Ebona²⁹ i Herborda³⁰ – powstałe w ciągu dwóch dekad po jego śmierci³¹, ukształtowała się jako istotny element kultywowania pamięci o wyjątkowo zasłużonym biskupie i misjonarzu pogan, otaczanym czcią już w pokoleniu naocznych świadków i współuczestników jego działalności. Jego grób na Michelsbergu od początku ściągał pątników, zwłaszcza w rocznicę jego śmierci, słynąc jako miejsce cudownych uzdrowień i duchowej przemiany, a podstawowe znaczenie w rozwoju jego kultu – przypieczętowanego kanonizacją w 1189 r. – miało zaliczenie go do grona wielkich Apostołów, na czele ze św. Piotrem i św. Pawłem.

Epitet *Apostolus Pomeranorum* stał się wyraźnym znakiem naturalnego niejako w obszarze ówczesnej hagiografii i historiografii wpisywania dziejów świata, a zwłaszcza własnej epoki, w nurt zakorzenionej w pokładach tradycji biblijnej historii świętej. W tym wypadku na znaczeniu zyskało przede wszystkim odniesienie do Nowego Testamentu w zakresie kreowania obrazu świętego misjonarza jako współuczestnika i kontynuatora dzieła pierwszych uczniów

---

²⁸ *Vita Prieflingensis* (zob. *Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg nach der Fassung des Großen Österreichischen Legendars*, MGH SRG, Hannover 1999 [dalej: VP] powstał najprawdopodobniej do 1146 r.; o utworze i dziele zob. m.in. wprowadzenie J. Petersohna, w VP, s. 1-43.

²⁹ Wikarjaka J., Limana K., *Ebo, Żywot św. Ottona biskupa bamberskiego*, Warszawa 1974 [dalej: *Ebo*].

³⁰ Wikarjaka J., Limana K., *Herbord, Dialog o życiu św. Ottona biskupa bamberskiego*, Warszawa 1974 [dalej: *Herb.*]. O autorze i dziele zob. K. Liman, *Dialog Herborda. Ze studiów historycznoliterackich nad biografią łacińską XII wieku*, Poznań 1975.

³¹ Skrótowo o *vitae* Ottona i literaturze zagadnienia zob. m.in. J. Strzelczyk, *Einleitung*, w: L. Weinrich, J. Strzelczyk, *Heiligenleben zur Deutsch-Slawischen Geschichte. Adalbert von Prag und Otto von Bamberg*, Darmstadt 2005, s. 18–19, 23–26; S. Haarländer, *Vitae episcoporum. Eine Quellengattung zwischen Hagiographie und Historiographie, untersucht an Lebensbeschreibungen von Bischöfen des Regnum Teutonicum im Zeitalter der Ottonen und Salier*, Stuttgart 2000, s. 527–535.

Chrystusa oraz ujmowania początków Kościoła na Pomorzu w odniesieniu do Dziejów Apostolskich, aczkolwiek z pewnym udziałem też starotestamentowych odniesień. Stąd też użyteczna w uwzględniającej *causa scribendi* analizie wspomnianego tryptyku żywotów św. Ottona okazuje się kategoria świadectwa w rozumieniu głoszenia *magnalia Dei*, a zatem przedstawiania historycznych zdarzeń już w interpretacji teologicznej na modłę ukutą w tradycji biblijnej.

Ten kierunek studiów nad Ottonową hagiografią został zrealizowany w rozprawie *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*³², której Iwia część opiera się na egzegezie wspomnianych żywotów w zakresie narracji o misjach pomorskich protagonisty, przy czym końcowa partia poświęcona została kwestiom misjologicznym³³, a tym samym wskazano w niej szereg idei zaczerpniętych z teologii nowotestamentalnej bądź do niej nawiązujących. Uwydatnienie tych elementów nie tylko w treści samej hagiografii, ale też – docelowo – w dyskursie środowiskowym, w ramach którego powstała, stanowiło w założeniu zasadniczy wymiar badań udostępnionych we wspomnianej dysertacji i na jej podstawie sformułowano poniższe wnioski w sprawie recepcji Biblii w żywotach św. Ottona:

1. Typizacja postaci. Protagonista przedstawiany jest na modłę apostołską już w *Vita Prieflingensis* (II 1, 17: zrównany z *virii apostolici*), natomiast w dziele Ebona poza ogólnym zaliczeniem do grona Apostołów (np. *Ebo*, prolog; II 3, 6, 7, 8, 9 itd.), szczególnej roli nabiera w księdze II, poświęconej pierwszej misji pomorskiej (lata 1124-1125), typizacja na wzór św. Pawła (*Ebo* II 12). Herbord (np. II 35) w zestawieniu z Ebonem silniej wykorzystuje porównania do św. Piotra, choć także na zasadzie pewnego kontrastu w ocenie zasług. Drugi ważny rys wizerunku Ottona to chrystomimetyzm. Zaznacza się on we wszystkich żywotach np. w notorycznym kreśleniu ojcowskich i nauczycielskich przymiotów Ottona, zwłaszcza w relacji z mnichami, ale też towarzyszami misji u pogan (np. *VP* II 2; *Ebo* II 3); w opisie drugiej podróży Ottona nad Bałtyk (1128) Ebon nawiązuje do ewangelicznych wzorców w tym zakresie (np. III, 7); kontynuuje ten trend Herbord, ze swej strony jednak wyraźniej akcentując chrystologiczną interpretację relacji Ottona do *Pomeranii* jako swej nowej „oblubienicy”: na wzór *Chrystus – Kościół* z akcentem na posługę biskupią (*Herb.* II 18; III 1).

Typizacja biblijna pojawia się też w odniesieniu do szeregu postaci epizodycznych, np. Nedamir potajemnie słuchający nauk Ottona w Wolinie i udzielający mu pomocy w 1124 r. to drugi Nikodem (*Herb.* II 26), a Domasław prześladowający, a następnie wspierający Ottona w

---

³² S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010.

³³ Por. Rosik, *Conversio*, s. 545–644.

Szczecinie zyskuje rysy drugiego Szawła (*Herb.* II 9). Z kolei napastnik atakujący fizycznie Ottona to „syn zatracenia” (*Ebo* II 8), a najzacieklej przeciwstawiający się jego misji kapłan pogański określany jest m.in. epitetem *vir Belial* (*Herb.* III, 18). Wreszcie sam szatan jako aktywna siła na scenie przedstawianych dziejów ujmowany jest np. jako mocarz, któremu odbiera się dom (ściśle jego *atrium*; zob. *Ebo* II, 14).

Egzemplifikacji tego rodzaju biblijnego modelowania bohaterów można oczywiście znaleźć więcej w omawianych narracjach, także w pierwszej księdze w poszczególnych żywotach, poświęconej karierze życiowej Ottona i jego działalności dobroczynnej. Np. sam Otton za młodu, ale również – gdy już był biskupem – jego zarządca są porównywani do patriarchy Józefa (*Ebo* I 3, 20; *Herb.* I 36), w domyśle: zawiadującego majątkiem faraona. Ten przykład uzmysławia jednak, że w wypadku części takich typizacji postaci mamy do czynienia raczej z porównaniem bez głębszej treści teologicznej w tle, odmiennie niż w wyżej wymienionych kazusach, wpisujących się wyraźnie w nurt teologicznej wykładni dziejów.

2. Kreowanie obrazu biegu dziejów. Partie narracji, w których w sposób szczególny zaznaczyła się teologiczna interpretacja dziejów, dotyczą ledwie dwóch lat z ponad siedemdziesięciu życia Ottona, a konkretnie teatru jego misji u pogan. W odniesieniu do Starego Testamentu uderza zwłaszcza traktowanie dwuwiary, która wystąpiła w Szczecinie między obu misjami Bamberczyka, na zasadzie powtórzenia się historii (grzechu) Samarytan (*VP* II 5; *Herb.* III, 16), polegającego na czci Boga i idoli, tu: Chrystusa i Trzygława, w ramach jednego systemu kultu.

Dominują jednakże odniesienia nowotestamentowe. Szczególnej roli nabiera operowanie motywem Pięćdziesiątnicy przy wskazaniu momentu założenia nowego Kościoła u pogan. W *VP* takie nawiązanie pojawia się u progu pierwszej misji w Pyrzycach (II 4). Z kolei w dziele Ebona, z racji przedkładania sukcesu drugiej wyprawy nad dokonania pierwszej³⁴, to właśnie uroczystość Zesłania Ducha Świętego oficjalnie otwiera działalność misyjną drugiej wyprawy (III 6) i dopiero ona rysuje się jako czas pełnego i ostatecznego nawrócenia całości księstwa zachodniopomorskiego. Herbord nie podchwycił tej oceny wagi poszczególnych wypraw Ottona; choć docenił inaugurację drugiej w Zielone Świąta (III 3), to epizod pyrzycki w opisie pierwszej tak rozbudował, że nie ma wątpliwości, że tam właśnie narodził się „pierwotny lud [boży]/pierwotny Kościół” Pomorzan (*Herb.* II 14–18).

---

³⁴ Według Ebona dokonania pierwszej wyprawy miały zostać zniweczone apostazją Szczecina i Wolina, co wpisuje się w szerszy kontekst właściwej temu autorowi, z gruntu odmiennie niż w wypadku *VP* i *Herb.*, wykładni przebiegu całości misji pomorskich, w tym zwłaszcza ich genezy. Szerzej: Rosik, *Conversio*, s. 511–544.

W *Dialogu* Herborda (II 19 i 22) pojawia się też ciekawa interpretacja kolejnych stacji w itinerarium Ottona w 1124 r. (Pyrzyce – Kamień) na zasadzie rozwoju tego samego pierwotnego Kościoła na wzór wzięty z *Dziejów Apostolskich*. We wszystkich trzech żywotach we wspomnianych epizodach pojawiają się wyraźne nawiązania do tej księgi Nowego Testamentu.

W charakterystyce sceny dziejów uderza kluczowe znaczenie idei królestwa bożego (*VP* III prolog; *Herb.* II 17, 22; III 6, 15), dla którego też pojawia się antyteza: *regnum diaboli* (*Ebo* II 1; III 7). Konfrontacja między tymi duchowymi rzeczywistościami odgrywa istotną w interpretacji zdarzeń nie tylko w opisach misji pomorskich, ale też w samym Bambergu. Ściśle łączy się z tym wymiarem konfrontacji duchowej *interpretatio biblica (Christiana)* kultu pogańskiego i jego obiektów (idolatria, demonizacja itd. – np. *VP* II 3, 11, 12; III 5; *Ebo* II 1, 9-13, III 1 etc.; *Herb.* II 5, 18, 30 etc.), a także procedur jego eliminacji oraz postaw duchowych w tym kontekście (np. motyw uzbrojenia duchowego z Listu Efezjan „przywdzianego” przez Ottona, by zwalczać władztwo diabła; por. *Ebo* III 3).

Z Nowego Testamentu zaczerpnięto też idee teologicznej interpretacji czasu i przestrzeni: pograżanie się świata w złu (por. 1 J 2, 18; 5, 19), koniec wieków itd. (np. *Ebo* II 1; *Herb.* II, 18) Z tym kontekstem łączy się też odniesienie do biblijnej koncepcji cudów jako znaków królestwa bożego, istotnych podczas głoszenia ewangelii poganom we wszystkich trzech żywotach, ale u Herborda (I 18) nabierających szczególnej wagi – w nawiązaniu do Ewangelii św. Mateusza (11, 5) – umiejscowionych w klasztorach.

3. Mirakula. Wspomniano już klasyczne biblijne przykłady wyżej, a dodać można, że jedynie część z ogółu cudownych zdarzeń na kartach hagiografii Ottona z Bambergu nawiązuje do wzorów biblijnych (np. *VP* III 14; *Ebo* II 10).

4. Przypowieści. Nawiązania do przypowieści ewangelicznych nie pojawiają się często, ale za to w kilku bardzo ważnych momentach narracji. Ebon w odwołaniu do przypowieści o chwaście (kąkolu) sianym między zboże objaśnia teologiczną wagę apostazji Szczecina i Wolina (*Ebo* II 18; III 3). Jednakże odmiennie niż przesłaniu Mateuszowym uznaje ów zasiew chwastu za całkowite unicestwienie plonu pierwszej misji Ottona na Pomorzu. Z kolei w odniesieniu do motywu posłania uczniów niczym owce między wilki objaśnia Ebon taktykę misyjną zastosowaną podczas drugiej wyprawy Ottona (III 14). Herbord natomiast, w którego narracji najwyżej ocenia się zasługi protagonisty dla pomnażania klasztorów, je właśnie przyrównuje do gospód z przypowieści o miłosiernym Samarytaninie (I 18; tu rozbudowana alegoryczna wykładnia tego motywu dostosowana do realiów XII w. i ówczesnych postulatów reformy monastycznej).

5. Metaforyka, symbolika i topika biblijna. Powyżej pojawiły się już rozmaite egzemplifikacje funkcjonowania metaforyki, symboliki czy topiki biblijnej jako elementu teologicznej interpretacji dziejów oraz typizacji konkretnych bohaterów *vitae Ottonis*, a także występowania jej w ramach przywoływanych przypowieści ewangelicznych. Motywy tego rodzaju pojawiają się także w różnych miejscach narracji bez tego rodzaju kontekstów, co warto uwydatnić, by ukazać „zanurzenie” tych tekstów hagiograficznych w szeroko rozumianym kręgu ówczesnej umysłowości, kultury pisma silnie czerpiącej z pokładów biblijnych właśnie w wymiarze topoi i symboli. Np. „nosorożec/jednorożec” w nawiązaniu do Księgi Hioba (39, 10) oznacza świeckiego wspierającego Kościół (*Ebo* II 9), dalej: „lew ryczący” to oczywiście szatan (*Ebo* II 14) w nawiązaniu 1 Listu św. Piotra (5, 8).

Przykuwa też uwagę zbieżna ze światem Biblii symbolika liczb bądź topicznych określeń czasowych (zwłaszcza „dzień trzeci”, np. *Ebo* II 3, 4–5, 18; III 23). Podobnie istotna okazuje się symbolika światła i ciemności (np. *VP* II 15; *Ebo* II 9, 16; *Herb.* II 18, 30, 36), bez wątplenia korespondująca z dyskursem biblijnym, choć z racji jej uniwersalności, podobnie jak i symbolicznych liczb czy przysłów³⁵, trudno tu definitywnie orzekać o nawiązaniu do Biblii bez dodatkowych wskazówek w kontekście (np. literalnych przejętków).

6. Słownictwo, frazeologia. Wydania krytyczne żywotów św. Ottona wskazują sporo lokucji zaczerpniętych bądź współbrzmiających z miejscami w Biblii. Zasób ten powiększy się zapewne dzięki wykorzystaniu cyfryzacji w porównawczych studiach nad tekstami. Jednakże w wielu sytuacjach, zwłaszcza gdy są to zbitki dwóch słów, trudno definitywnie orzekać, na ile mamy tu do czynienia z zapożyczeniem biblijnym, a na ile z szerszym kontekstem występowania danego zwrotu czy wyrażenia. Tak czy inaczej już od poziomu podstawowych struktur języka należy podkreślać związki żywotów ze „światem tekstu” (rzeczywistością semiotyczną) Wulgaty. W ten sposób hagiografia kształtowana była jako narracja otwarta na alegoryczną interpretację z rozległymi możliwościami ukierunkowania jej na zgłębianie przesłań biblijnych.

Żywoty Ottona z Bambergu z perspektywy biblijnej. Perspektywy badawcze

Piotr Goniszewski / Uniwersytet Szczeciński

Badania nad literackimi zależnościami dwunastowiecznych żywotów św. Ottona z Bambergu a Biblią są niezwykle interesujące zarówno dla egzegety biblijnego jak i historyka średniowiecza. Historycy odkrywają, że literacka szata utworów opowiadających o działalności

---

³⁵ Np. Z Księgi Koheleta (11, 34): „Z iskry powstaje ogień”, por. *Herb.* II, 19.

misyjnej św. Ottona zawiera wiele różnego rodzaju odniesień do tekstów biblijnych, zarówno tych pochodzących ze Starego Testamentu jak i Nowego. Z kolei biblistę może zaskoczyć fakt, że autorzy średniowiecznych biografii misjonarza Pomorza okazują się bardzo wnikliwymi interpretatorami Biblii, potrafiącymi operować nie tylko mniej lub bardziej bezpośrednimi cytatami, ale również wykorzystują wiele motywów i toposów biblijnych w sposób bardzo zręczny i przemyślany. Z perspektywy biblijnej można wskazać na dwa podstawowe obszary badawcze, które mogą zostać bardziej wnikliwie przeanalizowane we współpracy egzegetów biblijnych oraz historyków średniowiecza.

Pierwszy z tych obszarów dotyczy problemu historycznego Ottona z Bambergu. Monografia S. Rosika, pt. *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*³⁶, w sposób bardzo drobiazgowy analizuje relację pomiędzy trzema żywotami św. Ottona (anonimowy *Żywot z Prüfening*; *Żywot św. Ottona biskupa bamberskiego* autorstwa Ebo oraz *Dialog o życiu św. Ottona biskupa bamberskiego* Herborda). To co stanowi swoiste *novum* w badaniach nad dziejami św. Ottona to uwzględnienie w pierwszym rzędzie kategorii świadectwa (*memoria*), podkreślającego funkcję żywotów jako tekstów przede wszystkim literackich, w których dane historyczne stanowią pewien element większej konstrukcji historiologiczno-teologicznej. W związku z tym rodzi się pytanie dotyczące tego na ile można dokonać rekonstrukcji tzw. historycznego Ottona. Na gruncie biblistyki od ponad dwóch wieków trwają badania nad historycznym Jezusem czy historycznym Pawłem. Ich celem jest odtworzenie, na ile na to pozwalają źródła literackie i archeologiczne, hipotetycznego obrazu historycznego Jezusa i Pawła, nieprzepracowanego przez filtr teologicznej recepcji pierwszych wieków Kościoła. W tym miejscu metodologiczne procedury wypracowane zwłaszcza w tzw. trzecim podejściu do Jezusa historycznego (ang. *Third Quest*) mogą³⁷, po odpowiedniej modyfikacji do kontekstu badań nad średniowieczem, posłużyć do odtworzenia hipotetycznego obrazu historycznego Ottona i przebiegu jego misji. Oczywiście wspomniana monografia S. Rosika zawiera również tego typu próby, ale są one rozsiane po całej monografii i wynikają pośrednio z analiz relacji pomiędzy poszczególnymi żywotami.

Adaptując metody trzeciego podejścia do Jezusa historycznego należałoby podkreślić zasadę „kontekst przed tekstem”. Najogólniej mówiąc, zasada ta zakłada, że w procesie rekonstruowania historycznego Ottona odtwarzamy, korzystając z archeologii i źródeł literackich, najpierw historyczno-kulturowy kontekst „świata Ottona”, na, uwzględniając takie

---

³⁶ S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010.

³⁷ Omówienie metodologii *Third Quest* przedstawia: K. Skierkowski, „*A swoi Go nie przyjęli*” (*J 1,11*). *Teologicznofundamentalna interpretacja Third Quest*, Warszawa 2006.

instytucję jak biskupstwo, misje, struktura organizacyjna diecezji, religie pogańskie Słowian itp. Następnie w świetle tak naszkicowanego kontekstu dokonuje się analizy poszczególnych tekstów z żywotów, dostrzegając i zostawiając na boku te elementy które zdradzają ślady procesu historiologicznej i teologicznej refleksji. Temu procesowi służą z kolei tzw. kryteria autentyczności słów i czynów³⁸. W ramach metodologii badań historycznym Ottonem można sformułować takie przykładowe kryteria jak kryterium wielorakiego poświadczenia czy prymatu środowiska słowiańsko-pomorskiego względem środowiska michelberskiego.

Oczywiście uzyskany w ten sposób obraz historycznego Ottona będzie miał charakter hipotetyczny. Może się również okazać, że wiele wydarzeń z życia Ottona, przedstawionych na kartach jego żywotów, ma charakter jedynie literacki. Wydaje się jednak, że tego typu podejście do badań nad Ottonem, mające swoje źródło w egzegezie biblijnej, może ukazać nowe akcenty w historiografii średniowiecza.

Drugi obszar badawczy, w którym może spotkać się historyk średniowiecza i biblista dotyczy zjawiska intertekstualności, pomiędzy żywotami Ottona a Pismem świętym. Badając ową intertekstualność można posłużyć się narzędziami metodologicznymi, wypracowanymi przez V.K. Robbinsa w jego podejściu socjoretorycznym³⁹. Chodzi o tzw. teksturę zewnętrzną (ang. *intertexture*). W ramach tej tekstury możemy dokonać analizy bezpośrednich zależności pomiędzy żywotami Ottona a tekstami biblijnymi (ang. *oral-scribal intertexture*).

V.K. Robbins wyróżnia kilka rodzajów takiej bezpośredniej zależności. Pierwszym z nich są tzw. recytacje, czyli wg tradycyjnej literackiej nomenklatury cytaty. W przypadku żywotów Ottona można przeanalizować obecne recytacje uwzględniając ich wierność względem Wulgaty. Badania te mogą pokazać czy autorzy żywotów stosują cytaty w sposób wierny czy też przywołują je z pamięci. Analiza może też pokazać warianty Wulgaty stosowane przez żywociarzy oraz ich pracę interpretacyjną przy operowaniu nimi.

Drugim rodzajem zależności, który może być przebadany w ramach relacji intertekstualnej pomiędzy żywotami Ottona a tekstami biblijnymi są tzw. rekontekstualizacje i rekonfiguracje. Zakładają one przepracowanie tekstu źródłowego, w tym przypadku tekstów

---

³⁸ Szczegółowe omówienie kryteriów autentyczności słów i czynów Jezusa: J.P. Meier, *A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus. The Roots of the Problem and the Person*, London 1991, s. 167-177.

³⁹ Prezentację metody socjoretorycznej zawierają następujące monografie, których autorem jest V.K. Robbins: *Tapestry of Early Christian Discourse. Rethoric, Society, and Ideology*, London 1996; *Exploring the Texture of Texts: A Guide to Socjo-Rethorical Interpretation*, Valley Forge 1996; *The Invention of Christian Discourse*, Blandford 2009. W języku polskim szczegółowe przedstawienie tego podejścia, zawierające obfitą bibliografią, można znaleźć w: M. Kowalski, *Retorka i socjoretoryka w lekturze tekstów Nowego Testamentu. Cz. 2: Socjoretoryka – projekt holistycznej lektury tekstu*, BibAn 7(2017), s. 107-147. Zob. również jedną z nielicznych prac, wykorzystujących metodologię V.K. Robbinsa, na gruncie polskich badań biblijnych: D. Muszytowska, *Etos chrześcijańskiej wspólnoty. Socjoretoryka Listu Jakuba*, Warszawa 2016.

biblijnych, a następnie włączenie ich jako integralny element tkanki literackiej tekstu docelowego. Rekontekstualizacja różni się od rekonfiguracji stopniem przepracowania materiału źródłowego. Rekonfiguracja zakłada dużo większe, kreatywne wykorzystanie tekstu źródłowego jako element konstrukcyjny tekstu docelowego. W przypadku żywotów Ottona istnieje szereg możliwych rekontekstualizacji i rekonfiguracji, które dotyczą zwłaszcza *Dziejów Apostolskich* oraz *Ewangelii*.

Przykładowym obszarem takich intertekstualnych analiz może być wykorzystanie obrazu Apostoła Narodów, św. Pawła, z *Dziejów Apostolskich*, w *Żywocie* Ebona. Ebon kładzie silny nacisk na ukazanie osoby Ottona z Bambergu właśnie jako Apostoła Pomorza, stosując zabiegi literackie nawiązujące m.in. do osoby św. Pawła. Szczegółowe analizy intertekstualne pozwoliłyby na prześledzenie procesu rekontekstualizacji lub rekonfiguracji motywów i fragmentów z *Dziejów Apostolskich* przedstawiających dzieje misji św. Pawła.

Podobnych obszarów relacji intertekstualnych jest oczywiście więcej. W żywotach dostrzegamy odniesienia do narracji Ewangelii o życiu Jezusa. W dziele Ebona pojawia się antyteza królestwo Boże a atrium szatana, która wydaje się być analogiczna do opozycji królestwo Boga a królestwo szatana w *Ewangelii wg św. Marka*. W *Dialogu* Herborda założenie Kościoła w Pyrzycach przedstawiane jest jako ukonstytuowanie się pierwotnej wspólnoty na wzór modelu Kościoła pierwotnego w *Dziejach Apostolskich*.

Widzimy więc, że żywoty Ottona zawierają bardzo duży potencjał badawczy dla egzegetów biblijnych, który wiąże się jednak z bardziej zaawansowanymi studiami poszczególnych, omówionych wyżej, obszarów.

***Vita Sancti Ottonis* Andreasa Langa a nowożytna dyskusja o chrystianizacji Pomorza**

Jarosław Nowaszczuk / Uniwersytet Szczeciński

Współczesne próby odtworzenia przebiegu pomorskiej misji ewangelizacyjnej Ottona z Bambergu bazują na ogół na trzech średniowiecznych życiorysach powstałych jeszcze przed kanonizacją świętego. Dwaj autorzy, Ebbo oraz Herbord, znani są z imienia. Trzeci tekst jest anonimowy. Ponieważ opracowania te były nieznane szerszemu gronu nowożytnych badaczy – podkreśla Ludwik Hoffmann⁴⁰ – sekwencje zdarzeń na Pomorzu starano się odtworzyć w oparciu o inne źródła, a zwłaszcza o to, któremu w Deutsche Nationalbibliothek przydano tytuł *Vita Sancti Ottonis (Żywot świętego Ottona)*⁴¹. Celem obecnego studium jest prezentacja tego dzieła oraz żywej wymiany myśli do jakiej doszło, gdy zostało ono wydane drukiem.

Starając się zidentyfikować autora powstałego u progu renesansu żywotu świętego Ottona, Jean-Baptiste Du Sollier dochodzi do wniosku, że był nim Andreas aus Staffelnstein, przełożony bamberskiego klasztoru Michelsberg⁴². Stulecie później Michael Landgraf nazwał duchownego „jednym z najwspanialszych opatów”⁴³. Współczesne badania potwierdzają dane zawarte w *Acta Sanctorum* i uświadamiają, że benedyktyn ma w dorobku także inne prace hagiograficzne, a obecnie częściej znany jest jako Andreas Lang (1440-1502)⁴⁴. Samo dzieło *Deutsche Biographie* datuje na rok 1499, co nie budzi wątpliwości, gdyż ta data widnieje na okładce manuskryptu o sygnaturze RB.Msc.122 przechowywanego w bibliotece państwowej w Bambergu. Informacja znajduje potwierdzenie także w samym tekście, gdzie w zamknięciu utworu znajduje się zapisana czerwonym atramentem nota zawierająca tę samą datę oraz inicjały kopisty⁴⁵. Tekst miał zostać spisany ręką klasztornego sekretarza Nonnosusa

---

⁴⁰ L. Hoffmann, *Otto I. Episcopus Bebenbergensis, quomodo Ecclesiae suae auctoritatem et dignitatem promoverit*, Halae 1869, (particula prima), s. 3.

⁴¹ Zob. w katalogu Deutsche Nationalbibliothek nr ID to 1171638299, <https://d-nb.info/gnd/1171638299>, [dostęp 04.11.2022].

⁴² J.B. Sollerius, *De S. Ottone Episc. Et Confess. Pomeranorum Apostolo [...]*, w: C. Janningus, J.B. Sollerius, J. Pinius, *Acta Sanctorum Julii [...]*, t. 1, Venetiis 1746, s. 349.

⁴³ M. Landgraf, *Das Kloster Michaelsberg Benediktiner-Ordens und das Elisabethen-Katharinenspital zu Bamberg*, Bamberg 1837, s. 35.

⁴⁴ Zob. Lang Andreas, <http://worldcat.org/identities/viaf-66895732/>; Andreas Lang, w: *Deutsche Biographie*, *Deutsche Biographie - Andreas Lang* (deutsche-biographie.de), [dostęp 04.11.2022]; Andreas aus Staffelnstein, w: CERL Thesaurus, <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01123332>, [dostęp 04.11.2022].

⁴⁵ Zob. RB. Msc. 122 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), <http://urn:nbn:de:bvb:22-dtl-0000025499>, [dostęp 04.11.2022]. Zob. RB. Msc. 122, k. 56 verso.

Stattfeldera⁴⁶. Opracowanie musiało cieszyć się popularnością, ponieważ w tej samej księżnicy istnieją przynajmniej dwa inne odpisy z XVI wieku, jeden datowany przypuszczalnie na rok 1564, drugi na 1596, co do czego nie ma wątpliwości⁴⁷. Co istotne, żaden z przywołanych manuskryptów nie nosi tytułu *Vita Sancti Ottonis*. W najstarszej wersji tekstu całość rozpoczyna się od słów *Praefatio in legendam sanctissimi ac piissimi Ottonis Babenbergensis episcopi ac Pomeranicae gentis Apostoli*⁴⁸ (*Przedmowa do legendy przeświątego i najpobożniejszego Ottona, biskupa bamberskiego i Apostoła ludu Pomorza*)⁴⁹. Kolejne odpisy posiadają już jasno wyróżniony nagłówek w postaci *Legenda Sancti Ottonis* (*Legenda świętego Ottona*). Jest to o tyle istotne, że autor zwłaszcza w czwartej księdze inspirował się najprawdopodobniej *Złotą legendą* Jakuba de Voragine. Kwestią otwartą pozostaje wykazanie tej zależności, co może z kolei przekładać się na sposób interpretacji tekstu Langa ze względu na różnice genologiczne pomiędzy legendą a opracowaniami w typie życiorysów.

Do ingerencji w średniowieczny tytuł doszło w pierwszej wydanej drukiem edycji dzieła przygotowanej przez Jakuba Gretsera SJ i włączonej jako część do większej publikacji pod tytułem *Divi Bambergenses* (*Święci Bamberczycy*). Całość ukazała się w oficynie Adama Sartoriusa w Ingolstadt w 1611 roku⁵⁰. Zgodnie z przesłaniem tytułu jezuita przedstawia w nim trzy postaci rodem z Bambergu, to znaczy świętych Henryka i Kunegundę oraz biskupa Ottona. Partia poświęcona temu ostatniemu opatrzona jest nagłówkiem *Vita S. Ottonis Bebebergensis Episcopi ac Pomeranicae Gentis Apostoli Quattuor Libris* (*Żywot św. Ottona, biskupa Bambergu i Apostoła ludu Pomorza w czterech księgach*)⁵¹. Na wstępie samego tekstu redaktor zmienia jednak nieco brzmienie tytułu, nadając mu formę *De Vita et Operibus Beatissimi Ottonis Babenbergensis Episcopi, et Confessoris Christi, ac Pomeranicae Gentis Apostoli* (*O życiu i czynach przebłogosławionego Ottona, biskupa Bambergu i wyznawcy Chrystusa oraz Apostoła ludu Pomorza*)⁵². Gretser z imienia wskazuje autora – opata Andrzeja z Bambergu – i

⁴⁶ Zob. opis bibliograficzny, http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1667220117315~500&pid=7655984&locale=pl&usePid1=true&usePid2=true, [dostęp 31.10.2022].

⁴⁷ Zob. RB.Msc.123 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1668672701667~641&pid=7587658&locale=pl_PL&usePid1=true&usePid2=true, [dostęp 17.11.2022]; RB.Msc.124 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), URL: http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1668672846996~297&pid=7588405&locale=pl_PL&usePid1=true&usePid2=true, [dostęp 17.11.2022].

⁴⁸ Zapis tekstu łacińskiego w tym i innych przypadkach dostosowano do norm klasycznych.

⁴⁹ A. Lang, *Legende des heiligen Otto* [...], k. 1 recto.

⁵⁰ *Divi Bambergenses* [...], J. Gretserus (ed.), Ingolstadtii 1611.

⁵¹ Andreas Monasterii S. Michaelis prope Bambergam Abbas, *Vita S. Ottonis Babebergensis Episcopi as Pomeranicae Gentis Apostoli Quattuor Libris*, w: *Divi Bambergenses*, s.143.

⁵² *Divi Bambergenses*, s. 157.

dołącza notę, iż jest to pierwsza edycja drukiem wzbogacona ponadto komentarzami⁵³. Fragment na końcu pisma zawierający datę powstania manuskryptu nie pozostawia wątpliwości, że jezuita miał w ręku ten sam zabytek, który jest do dziś przechowywany w bibliotece w Bambergu⁵⁴. Co istotne, inspirowana najpewniej renesansową troską o klasyczne brzmienie łaciny ingerencja w tytuł była na tyle nośna, że w kolejnych edycjach dzieło Langa publikowano już nie jako legendę, lecz żywot⁵⁵.

Innym manuskrytem posłużył się Valerius Jasch, który w 1681 roku w oficynie Ludwika Rödera w Kołobrzegu opublikował dzieło Langa pod bez mała tym samym tytułem, który zastosował Gretser. I jakkolwiek Jasch znał dzieło poprzednika, na wstępie zaznacza jednak, że jego publikacja to pierwsze drukowane wydanie⁵⁶. Tekst rozpoczyna się od listu dedykacyjnego opata Langa do biskupa kamieńskiego Benedykta⁵⁷. Ta wersja miejscami odbiega od wcześniej opublikowanego starodruku. Co istotne, na końcu tekstu znajduje się informacja, że całość została spisana przez benedyktyna Erharda Vettera w 1487 roku⁵⁸. Jasch miał zatem w ręku rękopis o 12 lat starszy od tego, który jest przechowywany w bibliotece w Bambergu⁵⁹. Może to nie być jednak najstarsza wersja dzieła, ponieważ August Bielowski wspomina o takiej, która powstała w 1473 roku i miała stanowić punkt odniesienia dla późniejszych redakcji⁶⁰. Sam opat Lang – podkreśla polski badacz – przyznaje się we wprowadzeniach poprzedzających rozbieżne warianty tekstu, że dokonał przeróbek najpierw na prośbę biskupa z Kamienia, a następnie gwardiana klasztoru w Bambergu⁶¹. Ostatecznie doprowadziło to do zamieszania pośród badaczy kolejnej epoki i do wielu kontrowersji. Rudolf Koepke opisuje sytuację w następujących słowach:

---

⁵³ Zob. *Divi Bambergenses*, s. 143.

⁵⁴ Por. *Divi Bambergenses*, s. 368.

⁵⁵ Gretser nie był najprawdopodobniej pierwszym, który dokonał zmiany w tytule. Bernhard Schemmel w wypisie zabytków bamberskiej biblioteki odnotowuje bowiem manuskrypt z końca XVI wieku o tytule *Vita Sancti Ottonis*, który został sporządzony na polecenie miejscowego biskupa Neidharda von Thüngen. Odpis dzieła Langa miał zostać w tym przypadku przygotowany z zastosowaniem „humanistycznego ulepszenia”, zob. B. Schemmel, *Bischof Otto von Bamberg (1102-1139). Leben und Verehrung in Handschriften und Drucken der Staatsbibliothek Bamberg* [...], w: *Bischof Otto I. von Bamberg. Reformator – Apostel der Pommern – Heiliger* [...]. *Gedenkschrift zum Otto-Jubiläum 1989*, Bamberg 1989, s. 567.

⁵⁶ Andreas Abbas Bambergensis, *De Vita S. Ottonis Babebergensis Ecclesiae Episcopi ac Pomeranorum gentis Apostoli Libri Quatuor*, V. Jaschius Pomeranus (ed.), Colbergae 1681.

⁵⁷ Zob. Andreas, *De Vita*, s. 1-7.

⁵⁸ Zob. Andreas, *De Vita*, s. 236.

⁵⁹ Praca w całości została wznowiona także w kolejnym stuleciu, zob. Andreas Monasterii S. Michaelis prope Bambergam Abbas, *Vita S. Ottonis Babebergensis Episcopi ac Pomeranicae Gentis Apostoli Quattuor Libris*, w: *Novum Volumen Scriptorum Rerum Germanicarum* [...], J.P. Ludewig (ed.), t. 1, Francofurti et Lipsiae 1718, s. 393-534.

⁶⁰ Por. A. Bielowski, *Z żywociarów S. Ottona biskupa bamberskiego*, MPH II, Lwów 1872, s. 30.

⁶¹ Por. Bielowski, *Z żywociarów*, s. 30.

Ponieważ więc żywoty wydane pod imieniem Andrzeja tak bardzo różnią się między sobą, budzi się wątpliwość, czy jeden albo drugi przypadkiem nie został sfałszowany albo podłożony, a i nie błahe zarzuty zostały postawione wobec Kramera⁶² przez Gretsera, wobec Gretsera przez Jascha, wobec Jascha przez Solliera⁶³.

Krytyczne wobec siebie podejście badaczy poprzednich epok uwikłane także w niechęci wyznaniowe można potraktować obecnie nie tylko jako wyzwanie, ale również jako istotną pomoc. Wiele kwestii spornych, które zakorzeniają się najczęściej w opisach wydarzeń średniowiecznych autorów, zostało już poddane refleksji i starano się je racjonalnie wyjaśnić. Sama praca opata jest bowiem rodzajem kompilacji wiadomości zaczerpniętych ze wspomnianych na wstępie oraz z nieznanych obecnie źródeł. Pomimo rozbieżności w istniejących wersjach tekstu, dzieło rozpada się na jasno wyróżnione cztery księgi, z których dwie centralne dotyczą misji chrystianizacyjnej na Pomorzu. Partia wprowadzająca obejmuje realia życia Ottona poprzedzające wyprawę ewangelizacyjną, księga czwarta z kolei to zestaw cudów, jakie dokonały się za sprawą świętego biskupa.

Dotychczasowe ustalenia prowadzą do wniosku, że praca Andreasa Langa stanowiła istotne źródło wiedzy o działalności świętego Ottona. Dlatego też nie powinno się jej pomijać w eksploracjach dotyczących chrystianizacji Pomorza. Cenne byłoby zwłaszcza przygotowanie tłumaczenia dzieła. Ponieważ wersja z Bambergu jest najpóźniej zredagowanym przez opata wariantem tekstu, wydaje się, że to właśnie ten manuskrypt winien być podstawą dla translacji. Opatrzanie jej informacjami wprowadzającymi oraz adnotacjami uwzględniającymi spostrzeżenia innych edytorów i komentatorów może dać szansę na poszerzone rozeznanie co do realiów pomorskiej misji ewangelizacyjnej.

---

⁶² Daniel Kramer (1568-1637), autor dzieła *Pommersche Chronica*.

⁶³ R. Koepke, *Vitae Ottonis Episcopi Bambergensis*, w: *Monumenta Germaniae Historica* [...], G.H. Pertz (ed.), t. 12, Hannoverae 1856 (Nachdruck 1968), s. 722 (tłum. własne).

Bibliografia

- Andreas Abbas Bambergensis, *De Vita S. Ottonis Babebergensis Ecclesiae Episcopi ac Pomeranorum gentis Apostoli Libri Quatuor*, V. Jaschius Pomeranus (ed.), Colbergae 1681.
- Andreas aus Staffelstein, <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01123332>, [dostęp 04.11.2022].
- Andreas Monasterii S. Michaelis prope Bambergam Abbas, *Vita S. Ottonis Babebergensis Episcopi ac Pomeranicae Gentis Apostoli Quattuor Libris*, w: *Novum Volumen Scriptorum Rerum Germanicarum* [...], J.P. Ludewig (ed.), t. 1, Francofurti et Lipsiae 1718.
- Bielowski A., *Z żywociarów S. Ottona biskupa bamberskiego*, MPH II, Lwów 1872.
- Bolz B., *Irlandzkie zapiski marginesowe w gnieźnieńskim kodeksie MS I*, SŻ 17 (1972) s. 51-66.
- Bolz B., *Najstarszy kalendarz w rękopisach gnieźnieńskich: MS I z roku około 800*, „*Studis Źródłoznawcze*” 12 (1967) s. 23-38.
- Chrzest Pomorza w dziejach Polski i Europy: jubileusz 900-lecia - Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego*, <http://teo.usz.edu.pl/chrzest-pomorza-w-dziejach-polski-i-europy-jubileusz-900-lecia> [dostęp 10.12.2022].
- Deutsche Nationalbibliothek*, <https://d-nb.info/gnd/1171638299>, [dostęp 04.11.2022].
- Dobrzeńiecki T., *Codex aureus Gnesnensis. Commentarii*, Warszawa 1988.
- Greterus J., *Divi Bambergenses* [...], Ingolstadii 1611.
- Gryglewicz F., *The St. Adalbert Codex of the Gospels*, „*New Testament Studies*” 11 (1963) s. 256-278.
- Haarländer S., *Vitae episcoporum. Eine Quellengattung zwischen Hagiographie und Historiographie, untersucht an Lebensbeschreibungen von Bischöfen des Regnum Teutonicum im Zeitalter der Ottonen und Salier*, Stuttgart 2000.
- Hoffmann L., *Otto I. Episcopus Bebenbergensis, quomodo Ecclesiae suae auctoritatem et dignitatem promoverit*, Halae 1869.
- Koepke R., *Vitae Ottonis Episcopi Bambergensis*, w: *Monumenta Germaniae Historica* [...], G.H. Pertz (ed.), t. 12, Hannoverae 1856.
- Kowalski M., *Retorka i socjoretoryka w lekturze tekstów Nowego Testamentu. Cz. 2: Socjoretoryka – projekt holistycznej lektury tekstu*, „*Biblical Annals*” 7(2017) s. 107-147.
- Landgraf M., *Das Kloster Michaelsberg Benediktiner-Ordens und das Elisabethen-Katharinenspital zu Bamberg*, Bamberg 1837.
- Lang Andreas, <http://worldcat.org/identities/viaf-66895732/> [dostęp 04.11.2022].

- Liman K., *Dialog Herborda. Ze studiów historycznoliterackich nad biografią łacińską XII wieku*, Poznań 1975.
- Meier J.P., *A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus. The Roots of the Problem and the Person*, London 1991.
- Muszytowska D., *Etos chrześcijańskiej wspólnoty. Socjoretoryka Listu Jakuba*, Warszawa 2016.
- Petersohn J., *Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg nach der Fassung des Großen Österreichischen Legendars*, MGH SRG VII, Hannover 1999.
- Pfaffenberger S., *Bamberg zu Beginn des 12. Jahrhunderts – das Zeitalter Bischof Ottos I. aus archäologischer Sicht*, w: M. Rębkowski, S. Rosik, *Biskup Otton z Bambergu i jego świat*, Wrocław 2018, s. 157-185.
- RB. Msc. 122 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), <http://urn:nbn:de:bvb:22-dtl-0000025499>, [dostęp 04.11.2022].
- RB. Msc. 122 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1667220117315~500&pid=7655984&locale=pl&usePid1=true&usePid2=true, [dostęp 31.10.2022].
- RB.Msc.123 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1668672701667~641&pid=7587658&locale=pl_PL&usePid1=true&usePid2=true, [dostęp 17.11.2022].
- RB.Msc.124 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1668672846996~297&pid=7588405&locale=pl_PL&usePid1=true&usePid2=true, [dostęp 17.11.2022].
- Robbins V.K., *Exploring the Texture of Texts: A Guide to Socjo-Rethorical Interpretation*, Valley Forge 1996.
- Robbins V.K., *Tapestry of Early Christian Discourse. Rethoric, Society, and Ideology*, London 1996.
- Robbins V.K., *The Invention of Christian Discourse*, Blandford 2009.
- Rosik S., *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010.
- Rył J., *Katalog rękopisów Biblioteki katedralnej w Gnieźnie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 45 (1982) s. 7-201.

Rył J., *Nieznany Złoty kodeks Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, „Studia Gnesnensia” 5 (1979-1980) s. 323-327.

Schemmel B., *Bischof Otto von Bamberg (1102-1139). Leben und Verehrung in Handschriften und Drucken der Staatsbibliothek Bamberg [...]*, w: *Bischof Otto I. von Bamberg. Reformator – Apostel der Pommern – Heiliger [...]. Gedenkschrift zum Otto-Jubiläum 1989*, Bamberg 1989.

Skierkowski K., „*A swoi Go nie przyjęli*” (J 1,11). *Teologicznofundamentalna interpretacja Third Quest*, Warszawa 2006.

Sollerius J.B., *De S. Ottone Episc. Et Confess. Pomeranorum Apostolo [...]*, w: C. Janningus, J.B. Sollerius, J. Pinius, *Acta Sanctorum Julii [...]*, t. 1, Venetiis 1746, s. 349.

Sołomieniuk M. (red.), *Złoty kodeks gnieźnieński / Evangelistary: The Gniezno Golden Codex*, Kraków 2016.

Sołomieniuk M., *Ewangelista grupy Kodeksu Wyszehradzkiego i missale plenarium z Gniezna: liturgioznawcza analiza porównawcza*, w: M. Jakubek-Raczkowska, M. Czyżak (red.), *Textus, pictura, musica. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, Toruń 2022, s. 11-60.

Soszyński J., *Recenzja: Ewangelista. Złoty kodeks gnieźnieński / Evangelistary: The Gniezno Golden Codex, red. nauk. Michał Sołomieniuk, Wydawnictwo M, Kraków 2016, ss. 798, ilustr.*, „*Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki*” 28 (2019) 1, s. 249-250.

Starbowski M., *Aksjmosfera świętości w Żywocie z Prüfening Ottona z Bambergu*, w: M. Rębkowski, S. Rosik, *Biskup Otton z Bambergu i jego świat*, Wrocław 2018, s. 53-69.

Strzelczyk J., *Einleitung*, w: L. Weinrich, J. Strzelczyk, *Heiligenleben zur Deutsch-Slawischen Geschichte. Adalbert von Prag und Otto von Bamberg*, Darmstadt 2005, s. 18–19, 23–26.

Wejmana G., *Biskup Otton z Bambergu w przestrzeni pomorskiego Kościoła*, Szczecin 2022, s. 54-112.

Wikarjaka J., Limana K., *Ebo, Żywot św. Ottona biskupa bamberskiego*, MPH VII/2, Warszawa 1968.

Wikarjaka J., Limana K., *Herbord, Dialog o życiu św. Ottona biskupa bamberskiego*, MPH VII/3, Warszawa 1974.

Wikarjaka J., Limana K., *Św. Ottona biskupa bamberskiego żywot z Prüfening*, MPH VII/1, Warszawa 1966.

Zespoły badawcze - Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, <http://teo.usz.edu.pl/zespoły-badawcze/#1656060718913-5666aebb-827c> [dostęp: 10.12.2022].